

УДК 378:005.6

Шамрай І. Ю.

САМОАНАЛІЗ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті розкривається значення самоаналізу для професійної підготовки фахівців педагогічних спеціальностей та досягнення ними високого рівня готовності до майбутньої професійної діяльності. Позиціонуються можливі об'єкти самоаналізу, критерії визначення його ефективності.

Ключові слова: самоаналіз, аналітична діяльність, професійне становлення, педагогічна майстерність, самовдосконалення

Глибокі перетворення соціальної структури суспільства вимагають адекватних конструктивних змін у галузі освіти. Для успішного розвитку системи освіти в цілому потрібно вдосконалювати всі її складові елементи, починаючи із системи професійної підготовки. Тому в наш час особлива увага приділяється підготовці нової генерації педагогічних кадрів, підвищенню їх професійної компетентності та інтелектуального рівня. Виникає гостра необхідність у пошуку шляхів і засобів активізації діяльності майбутніх педагогів, розвитку сучасного стилю професійного мислення, вироблення потреби в самовдосконаленні, вмінні здійснювати самоконтроль та самооцінку, у виробленні власної концепції та технології професійної діяльності. Реалізація цих завдань можлива за умови організації педагогічної діяльності як саморегульованої системи, для функціонування якої необхідний відповідний комплекс складових, одним з яких є аналітична діяльність, зокрема – самоаналіз.

Якість і ефективність педагогічного процесу залежить від уміння педагога аналізувати власну діяльність, успіхи та помилки. Тому важливим елементом педагогічної підготовки є самоаналіз і самооцінка. Аналіз своєї діяльності – одна з найбільш продуктивних умов підвищення педагогічної компетентності. Його якість залежить від багатьох факторів і, перш за все, від рівня сформованості потреби викладача до глибокого аналізу своїх дій і отриманих результатів та наслідків.

Проблема формування готовності майбутнього педагога до педагогічного самоаналізу є актуальною в психолого-педагогічній науці та практиці і трактується як один з пріоритетних напрямків реалізації концепції особистісно-орієнтованої професійної освіти.

Педагогічний самоаналіз забезпечує оптимізацію розвитку особистості в інтелектуальній сфері, формування дослідницьких умінь. Його результат обумовлює усвідомлення студента свого місця в системі педагогічної діяльності, зв'язок та взаємовплив з іншими її компонентами, розуміння перспектив та цілей професійного саморозвитку та перешкод на шляху їх досягнення. Педагогічний самоаналіз може бути продуктивним лише за умови наявності самостійності та внутрішньої свободи індивіда, він удосконалюється протягом всього періоду його професійного становлення та розвитку під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників.

Значення педагогічного аналізу та самоаналізу як засобу оптимізації педагогічного процесу доведене дослідженнями вітчизняних та зарубіжних науковців (Т.Д.Андропова, Ю.К.Бабанський, Н.В.Горбунова, І.П.Жерносек, Д.Иорданова, Г.С.Жомарова, Ю.О.Конаржевський, А.А.Орлов, Л.Є.Плескач, Л.Г.Семушина, К.Д.Сергієва, Є.Старосцяк А.М.Трояк, З.М.Шевченко).

Водночас в існуючій системі підготовки педагогів не приділяється належної уваги питанню формування умінь аналізувати власну діяльність. У той же час цілеспрямований розвиток аналітичних умінь студента потребує відповідного організаційно-педагогічного забезпечення як під час професійного становлення та протягом адаптаційного періоду молодих спеціалістів. Тому формування в майбутнього педагога готовності до самоаналізу можливе лише за наявності спеціально організованої системи підготовки педагогічних кадрів, розробки спеціальних методичних рекомендацій з самовдосконалення аналітичних умінь.

© Шамрай І. Ю., 2011

Потреба в формуванні здатності до самоаналізу виникає в студента під час професійної, коли традиційні методи не дозволяють вирішити професійні завдання у контексті нестандартної педагогічної ситуації. В таких випадках аналіз нестандартної ситуації супроводжується виникненням ускладнень, що обумовлюють необхідність осмислення проблеми, визначення нових підходів до її вирішення. В такий спосіб проектуються наступні етапи професійного саморозвитку. Наявність у професійній педагогічній підготовці самоаналізу дозволяє вивчати, адекватно оцінювати і коригувати власну діяльність, орієнтуючись на актуальні професійні завдання; виявляти свої сильні і слабкі сторони, визначати шляхи подальшого саморозвитку та самовдосконалення. Здатність до успішної реалізації аналітичної діяльності можна вважати одним з показників готовності майбутнього педагога до професійної діяльності.

Значущою є роль самоаналізу і в осмисленні майбутнім педагогом свого професійного досвіду. Адже відомо, що використовується не сам по собі досвід, а його осмислена модель, що інтегрувалась в свідомості індивіда. Крім того, саме поєднання власного досвіду фахівця і його аналізу дає, на думку американського дослідника Д. Познера, ключ до розвитку професійної майстерності [3, с. 126].

Згідно з дослідженнями російського науковця Біязевої А.А., у педагогічному процесі самоаналіз виконує наступні функції: проектувальну, організаторську, комунікативну, смислоутворюючу, мотиваційну, корекційну [1, с. 116]. Відповідно до завдань нашого дослідження, ми зробили деякі уточнення процесу реалізації цих функцій:

- проектувальна функція полягає у побудові моделі діяльності учасників педагогічного процесу, розвитку педагогічного процесу в цілому. Самоаналіз допомагає педагогові чітко визначити свою роль в рамках такої моделі, та свій вплив на її подальший розвиток;
- організаторська функція передбачає організацію найбільш ефективних способів взаємодії у спільній діяльності учасників педагогічного процесу. Педагог, як його організатор, повинен адекватно оцінювати власні можливості з метою добору доступних йому засобів;
- комунікативна функція є умовою продуктивного спілкування учасників педагогічного процесу, вона передбачає аналіз викладачем своєї комунікативної поведінки з точки зору її ефективності в контексті певної педагогічної ситуації;
- смислоутворююча функція полягає в формуванні свідомої діяльності та взаємодії учасників педагогічного процесу. При цьому імперативом до діяльності стають не тільки зовнішні чинники, але й внутрішня усвідомлена потреба педагога, його розуміння власної значимості;
- мотиваційна функція визначає спрямованість діяльності учасників педагогічного процесу на його результат. Самоаналіз в цьому випадку дозволяє краще усвідомити внутрішні мотиви професійної діяльності, визначити особистісну зацікавленість в її реалізації;
- корекційна функція передбачає зміни у професійній діяльності педагога в залежності від виявлених ним суперечностей, недоліків, перешкод, або ж навпаки, реорганізацію власної діяльності з метою оптимального залучення своїх позитивних особистісних якостей.

Отож самоаналіз педагогічної діяльності, як один із інструментів самовдосконалення майбутнього вчителя, формування і розвитку його професійних якостей, дає можливість:

- формувати і розвивати професійну свідомість, яка проявляється в умінні формулювати і ставити цілі своєї діяльності;
- розвивати уміння встановлювати зв'язки між умовами своєї педагогічної діяльності і засобами досягнення цілей;
- формувати уміння чітко планувати і передбачати результати своєї педагогічної праці;

- сформувати педагогічну самосвідомість учителя, коли він поступово починає бачити, розуміти необхідний і суттєвий зв'язок між способом його дій і кінцевим результатом уроку [4].

Ми можемо зробити висновок, що педагогічний самоаналіз високого рівня є одночасно і компонентом його професійного саморозвитку, і важливою передумовою його професійного становлення що виражається:

- в освоєнні педагогом новітніх досягнень педагогічної науки і вивченні передового досвіду колег та фахівців суміжних галузей;
- в умінні творчо вирішувати педагогічні проблеми;
- в умінні здійснювати оптимальний відбір методів, засобів, форм реалізації педагогічного процесу в залежності від його актуальної мети;
- в умінні самостійно розробляти, апробувати та застосовувати сучасні педагогічні технології та їх елементи, а також адаптувати вже існуючі відповідно до сучасних освітніх стандартів;
- в умінні створювати умови для особистісної самореалізації;
- в умінні застосовувати на практиці дослідно-експериментальні методи навчання та виховання;
- в умінні планувати й організовувати самоосвіту учнів і власну самоосвіту, забезпечивши відповідну мотивацію та умови її реалізації.

Поряд з необхідністю розвитку та впровадження самоаналізу в педагогічну освіту, слід пам'ятати, що ми не можемо вмістити цю процедуру у вузькі рамки, забезпечивши чітку послідовність операцій. Самоаналіз є індивідуальним мислинним процесом, тому його послідовність та структура буде залежати від особистості студента та його цілей в кожному конкретному випадку. Водночас початкове засвоєння процедури самоаналізу потребує певних орієнтирів. Проаналізувавши різні джерела з даної проблеми, ми пропонуємо зосередитися на певних об'єктах самоаналізу в межах власної особистості та діяльності. До них слід віднести:

- наскільки педагог врахував індивідуальні особливості студентів;
- наскільки чітко, адекватно та актуально сформована мета навчання;
- відповідність мети обраному типу навчального заняття;
- адекватність вибору методів організації педагогічної взаємодії;
- рівень сформованості взаємовідносин педагога з учнями та учнів між собою;
- рівень якості та об'єктивності контролю;
- психо-емоційний стан студентів;
- загальні недоліки у власній педагогічній діяльності;
- позитивні моменти власної педагогічної діяльності;
- можливі шляхи виправлення своїх помилок та усунення недоліків;
- можливі шляхи використання власних досягнень у майбутньому.

Сукупність названих об'єктів не є сталою і може варіюватися в залежності від мети педагогічного самоаналізу. Головне її призначення – забезпечити цільове самовизначення аналітичної діяльності майбутнього педагога, допомогти йому в формуванні вмінь здійснювати самоаналіз.

Високий рівень індивідуалізації самоаналізу значно ускладнює також процес його діагностики. Немає єдиної сукупності критеріїв, за якими визначається якість самоаналізу. З метою здійснення самоаналізу можна використовувати або готові тести, які подаються в психолого-педагогічній літературі, або можна розробити власний тест, формулюючи найбільш актуальні для себе питання. За основу нашого визначення критеріїв рівня здатності до самоаналізу ми обрали п'ятирівневу систему критеріїв, за якими здійснюється самоаналіз, запропоновану російським науковцем Пискуною Є.В. [2, с. 62].

Перший рівень передбачає усвідомлені відповіді на поставлені перед собою питання. Виражена системність, орієнтація на результат і процес його отримання з позиції критичного аналізу. Здатність виявляти проблеми, визначати їх

пріоритетність, а також причини виникнення. Виражена здатність передбачати можливі наслідки прийнятих рішень, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, критично оцінювати і прогнозувати результати своєї праці. Впорядкованість руху педагога до заздалегідь визначеного ним педагогічного результату, дають комплексне уявлення про мету його педагогічної діяльності. Яскраво виражена здатність до об'єктивної оцінки свого досвіду.

Другий рівень характеризується вираженою усвідомленістю існуючих і значущих педагогічних проблем, орієнтацією на результат; усвідомленим відбором, порівнянням, зіставленням необхідних фактів, явищ. Виражена також здатність визначати проблеми в діяльності, але немає розуміння причин їх виникнення. Реалізовані педагогічні ідеї теоретично обґрунтовані, але недостатньо розвинута здатність до систематизації досвіду своєї роботи. Педагог усвідомлює ключову ідею діяльності, але не може її достатньо аргументувати.

Третій рівень передусім передбачає недостатньо виражену здатність аналізувати свій досвід. У вирішенні поставлених перед собою завдань переважає практична орієнтація, тобто педагог не має на меті теоретичне обґрунтування моделі пережитого досвіду з метою її подальшого удосконалення та використання у професійній діяльності, до уваги беруться, як правило, лише наявні реальні умови. Результати власної діяльності усвідомлені, але слабо виражена здатність до її теоретичного обґрунтування. Отож, уявлення про власну професійну діяльність є неповним.

Четвертий рівень – педагог сприймає суто організаційні зміни, що відбуваються в системі освіти, і не до кінця розуміє необхідність перегляду змісту освіти, зміни і вдосконалення методів, прийомів, технологій викладання. Слабо виражене розуміння сутності професійних труднощів; недостатньо розвинена самооцінка.

П'ятий рівень характеризується неусвідомленістю самоаналізу, безсистемністю та епізодичністю його здійснення. Аналітична діяльність характеризується спонтанністю, коли все визначається з позиції емоцій та почуттів; за допомогою інтуїції. Педагог не володіє навичками проведення самодіагностики; не виражене розуміння сутності професійних труднощів; слабо розвинена самооцінка; відсутнє реальне підтвердження заявлених фактів.

За даними педагогічних досліджень високий рівень здатності до самоаналізу характерний для незначної кількості молодих спеціалістів, оскільки цілеспрямований розвиток здатності до самоаналізу в контексті професійної підготовки реалізується незначною мірою високий рівень сформованості здатності до самоаналізу є радше особистим надбанням педагога, сформованим не в рамках системи професійної підготовки, а в процесі особистого саморозвитку.

Водночас, потенціал системи професійної підготовки у формуванні рефлексивної позиції студента є досить високим. Практика розвитку педагогічного самоаналізу містить досить великий арсенал методичних засобів, прийомів і форм навчання:

- опорні програми для ведення спостереження за своїми діями (або діями своїх колег) у професійно-значущих ситуаціях з подальшим аналізом отриманих результатів;
- ведення записів у щоденнику, які фіксують реальні як навчальні, так і професійно-значимі ситуації, стають предметом подальшого аналізу і осмислення;
- магніто-і відеозапис проведення навчального заняття під час навчально-виробничої практики з подальшим його аналізом (або самоаналізом) і обговоренням;
- різноманітні ігрові прийоми (організаційно-діяльнісні ігри, імітаційні ігри та ін), в основі яких – виконання учасниками певної ролі у вирішенні змодельованої проблемної ситуації.
- кейс-метод – один з популярних активних методів навчання, що представляє собою ділову гру в мініатюрі. Цей метод базується, як правило, на реальній події з професійного життя та передбачає активний пошук рішення проблеми з подальшим обговоренням процесу і результату спільних дій всіх учасників [1, с. 190].

Постійний самоаналіз майбутнього педагога є важливим стимулом його професійного становлення. Студент із високим рівнем сформованості здатності до самоаналізу характеризується такими ознаками, які проявляються під час професійної діяльності в умовах навчальної практики:

- має науково-професійне уявлення про всі аспектах педагогічної діяльності;
- уміє узагальнювати досвід своєї практичної роботи і застосовувати у своїй практиці досвід своїх колег, викладачів;
- вміє адаптувати, доповнювати чи змінювати навчальний план, програму, форми і методи навчання відповідно до конкретних умов з метою досягнення оптимальних результатів;
- вміє підтримувати дисципліну, створювати робочий настрій на занятті;
- враховує в процесі навчання його моральну й етичну сторону;
- вміє прогнозувати наслідки своїх професійних дій;
- вміє аналізувати педагогічну ситуацію як складову частину широкого соціального контексту;
- вміє виявляти високу професійну готовність за будь-яких обставин;
- є вдумливим і допитливим дослідником своєї професійної діяльності.

Підготовка майбутнього вчителя до педагогічного самоаналізу здійснювалась не лише в процесі вивчення навчальних дисциплін, реалізації педагогічних умов, але й в процесі практичної роботи з дотриманням відповідних педагогічних умов. Сформованість умінь самоаналізу забезпечується через систематичне включення студентів у аналітичну діяльність, побудову різних моделей самоаналізу особистості, виконання індивідуально-дослідних завдань, розробку програм самовдосконалення.

Отже, готовність випускників вищих педагогічних навчальних закладів до самоаналітичної діяльності є важливим критерієм ефективності їх професійної підготовки. Результати нашого дослідження свідчать, що педагогічний самоаналіз забезпечує можливість майбутнім педагогам швидко адаптуватися до нових умов праці, виявляти слабкі і сильні сторони власної діяльності, причини недоліків та успіхів. Уміння здійснювати педагогічний самоаналіз, який охоплює діяльнісні й особистісні характеристики, є системотвірним компонентом освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівця.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні дидактичних можливостей різних технологій навчання щодо формування рефлексивної діяльності майбутнього вчителя, розвитку його інтелектуальної сфери.

Список використаних джерел

1. Бизяева А.А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия. – Псков : ПГПИ им.С.М.Кирова, 2004. – 216 с.
2. Пискунова Е.В. Профессиональная педагогическая рефлексия в деятельности и подготовке педагога // Вестник ТГПУ. – Вып. 1. – Томск : ТГПУ, 2005 – С. 62- 66.
3. Posner D. Field Experience: A Guide to Reflective Practice. – San Fransisco:NY, 1985. – 165 p.
4. Методические рекомендации по подготовке самоанализа педагогической деятельности. – http://sinludmila.ru/news/metodicheskie_rekomendacii_po_samoanalizu_peddejatelnosti/2010-10-05-15 (Cited 5.10.2010).

The article reveals the importance of self-analysis for the professional training of students, specialized in pedagogics and their achievement of high level of aptitude for the future professional activity. The author reveals possible objects of self-analysis, suggests criteria to test the quality of teacher's self-analysis.

Key words: self-analysis, analytical activity, professional development, teaching skills, self-improvement